

Стан та проблеми

наукового дослідження у сфері пробації

О. І. Богатирьова

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті здійснено аналіз публікацій з питань пробації з метою з'ясування стану та проблем наукового дослідження у сфері пробації.

Ключові слова: пробація, наукові дослідження, кримінальне право, умовне засудження, штраф, іспитовий строк.

В статье осуществлен анализ публикаций по вопросам probation с целью выяснения состояния и проблем научного исследования в сфере probation.

Ключевые слова: probation, научные исследования, уголовное право, условное осуждение, штраф, испытательный срок.

In the article carries out the analysis of publications concerning a probation for the purpose of clarification of a condition and problems of scientific research in the probation sphere.

Keywords: probation, scientific researches, criminal right, conditional conviction, fine, trial period.

Слід визнати, що «наше суспільство виявилось ізольованим від загального руху світової цивілізації» [1, с. 100]. Повною мірою це твердження А. В. Наумова стосується вітчизняної правової науки, яка розвивалася ізольовано, без врахування теоретичного і практичного досвіду, накопиченого в інших розвинутих країнах.

Існує певна прогалина у вивченні інститутів буржуазного права. Причому якщо питання позбавлення волі протягом багатьох років піддавалися досить повному аналізу, хай навіть із позицій пануючих тоді поглядів, то дослідження не пенітенціарних (альтернативних позбавленню волі) кримінально-правових заходів і санкцій проводилися вкрай рідко.

Це призвело до того, що в нас у країні сформувалася помилкова думка, що перевиховати особу, яка вчинила злочинне діяння, можливо лише ізолюючи її від суспільства [2, с. 112].

І тільки нещодавно близько десяти років як почали сприймати альтернативні покарання як певну можливість заміни позбавлення волі.

Притягнення до кримінальної відповідальності має швидше каральний, ніж виховний характер. У всякому разі це рідко сприяє виправленню правопорушника. Навпаки, надану державою довіру у вигляді заміни кримінальної відповідальності її альтернативним видом має загальновизнане позитивне значення. А пробація передусім спрямована на те, щоб «виправити» злочинця, знову зробити його законослухняним.

Відомий нині інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням був створений у Кримінальному кодексі 2001 р. (далі – КК України) [3] шляхом трансформації інс-

титуту засудження з випробуванням (умовне засудження і відстрочка виконання вироку) КК УРСР 1960 р. [4]. КК України значно розширив порівняно з КК УРСР 1960 р. коло покарань, при призначенні яких можливе звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Якщо раніше умовне засудження було можливе лише при призначенні позбавлення волі і виправних робіт, то тепер відповідно до ст. 75 КК України звільнення від відбування покарання з випробуванням можливе при призначенні таких основних покарань, як виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі або позбавлення волі, причому при засудженні до позбавлення волі таке звільнення можливе при призначенні покарання на строк не більше п'яти років.

Що стосується додаткових покарань, то ст. 77 КК України допускає можливість не тільки призначення, а й реального застосування таких покарань, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Реалізація у Кримінальному кодексі України ідей гуманізації кримінальної відповідальності дала підстави для існування інституту звільнення особи, яка вчинила злочин, від відбування покарання з випробуванням. Під звільненням від відбування покарання з випробуванням прийнято розуміти відмову держави від застосування покарання до особи, яка обвинувальним вироком суду була визнана винною у вчиненні злочину, і призначення їй іспитового строку, протягом якого здійснюється контроль за засудженим, і який під загрозою реально-

го відбування призначеного покарання зобов'язаний виконувати покладені на нього обов'язки та інші умови випробування.

Цей інститут має важливе значення для кримінальної та кримінально-виконавчої політики держави, оскільки часто досягнення цілей, які стоять перед покаранням, можливе без його відбування, а сам процес відбування покарання може стати зайвим, не ефективним, зашкодити процесам виховання особи, яка вчинила злочин.

Інститут звільнення від відбування покарання є прототипом пробації, чорнова реалізація такої системи. Водночас, якщо розгляду інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням приділялася достатня увага, захищена кандидатська дисертація на дану тему, то питання пробації в Україні у цьому порівнянні досліджено найменше.

Мета статті полягає у з'ясуванні стану та проблем наукового дослідження у сфері пробації, що може слугувати плацдармом для подальших наукових публікацій з вивчення даного інституту.

У науці кримінального та кримінально-виконавчого права інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням виступав як об'єкт теоретичного аналізу в працях І. Г. Богатирьова, О. М. Звенигородського, О. О. Книженко, А. О. Клевцова, В. М. Трубникова, І. С. Яковець та ін. В їх роботах приділяється значна увага загальній характеристиці цього інституту, юридичним обов'язкам, що покладаються на засуджених, які перебувають на випробуванні, різними аспектами правових засад участі громадськості в контролі над звільненими від відбування покарання з випробуванням, й проведенню заходів

виховного характеру щодо цієї категорії осіб. Поряд з цим аналізувалися підстави і порядок скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням й особливості його законодавчої регламентації.

В українській теорії та на практиці існують різні погляди на пробацію. Так, одні автори відносять її до міри призупинення виконання кримінальних санкцій для випробування, інші визначають її як режим поміщення на випробування, треті як вид покарання.

Учених, чиї наукові інтереси безпосередньо спрямовані на дослідження пробації, небагато.

Проведений нами аналіз наукової літератури свідчить, що нині найбільш предметно в цьому контексті працюють такі вчені, як: О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, А. П. Гель, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. О. Корчинський, А. В. Кирилюк, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Вважаємо за доцільне з метою усунення існуючої прогалини провести системний аналіз ряду статей та позицій науковців, які приділяють певну увагу даній проблематиці.

Звертають увагу наукові статті О. В. Беци, якого вважають першим, хто у 2002 р. науково заявив про впровадження пробації в Україні.

З того часу майже всі фахівці обстоюють переваги альтернативних покарань перед покаранням у вигляді позбавлення волі на певний строк, серед яких визначена і пробація.

Проте кожний з науковців, у тому числі й законодавець, тлумачать пробацію по-своєму, спираючись на власне праворозуміння. Такої думки дотримується Д. В. Ягунов, який зазна-

чає, що, хоча в сучасному науковому та законодавчому «обігу» вже є значна кількість категорій і термінів, які висвітлюють бажані результати щодо дії сили пробації, а саме це – гуманізація кримінального законодавства; звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від покарання; соціальна робота; виховна робота; соціальні послуги тощо, однак проблема визначення поняття «пробація» досі не розв'язана [5, с. 8].

Зокрема О. В. Беца вказує, що пробація – випробування умовним засудженням та відстрочкою від виконання вироку. А також зазначає, під пробацією розуміють умовне невиконання призначеного покарання або умовне непризначення покарання із поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд посадової особи (офіцера пробації, агента, помічника тощо), яка здійснює контроль за поведінкою піднаглядного, виконанням ним певних обов'язків та умов пробації, забезпечує проведення виправного курсу [6, с. 29].

І. Г. Богатирьов визнає пробацію як сучасну модель роботи з особами, які вчинили злочин і, яким за вироком суду призначене покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Додаючи при цьому, що погляд на пробацію повинен мати два ключових і принципових моменти.

По-перше, пробація – це різновид кримінальної відповідальності за вчинений злочин, а по-друге, пробація є службою, яка створюється для виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, умовно-достроково звільненими, надання їм порад та допомоги. Пробація спрямована на вивчення особи пра-

вопорушника, складання його соціально-психологічної характеристики та пропозицій до суду щодо обрання раціонального виду покарання.

Також І. Г. Богатирьов зазначає, що пробація як складний соціально-правовий інститут є засобом покарання, який полягає у передачі особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, без застосування до неї санкції у вигляді позбавлення волі під нагляд спеціальної служби на термін та на умовах, визначених судом, порушення яких веде до позбавлення волі. Нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні стосунків між офіцером пробації та засудженою особою, при цьому офіцер пробації не лише наглядає за її життям, ходом виправлення, але й активно впливає на цей процес [7, с. 25].

В. М. Дрьомін відносить пробацію до покарання й вважає, що система покарань, яка встановлена у законодавстві України, може бути поповнена пробацією. Засудження до пробації має бути самостійним видом покарання, зміст якого полягає тільки у виконанні вимог суду про належну поведінку, виконанні визначеної програми виховання і не вчинення нових злочинів. Термін такого покарання міг би становити один-два роки і мав би дискреційний характер. Пробація може поєднуватися з виконанням суспільно корисних робіт і припускає здійснення за засудженими профілактичного нагляду органами, що виконують покарання [8, с. 375]. Саме через цю призму сьогодні нерідко розглядається пробація.

Як стверджує Д. В. Ягунов, пробація не є просто різновидом покарання, альтернативним ув'язненню, або особливим органом державного управління. Ототожнення пробації лише

з одним з видів покарання дещо зву- жує коло проблемних питань. Тому пробація є концепцією з відповідним філософським обґрунтуванням.

Д. В. Ягунов з посиланням на аме- риканське джерело зазначає, що пер- шою та головною складовою понят- тя «пробація» є умовне незастосу- вання покарання у вигляді ув'язнен- ня для окремих злочинців. Причому в першу чергу йдеться про осіб, вина яких у скоєнні злочину доведена су- дом у встановленому законом поряд- ку, хоч у деяких країнах існує прак- тика винесення пробаційних ордерів щодо осіб, які не були визнані злочин- цями відповідно до загальних кримі- нально-процесуальних норм [9, с. 49].

О. Г. Колб розглядав пробацію у контексті її взаємозв'язку з кримі- нальною субкультурою, а саме впливу пробації на рівень поширення цього суспільно небезпечного явища як се- ред засуджених, так і серед населення загалом. Значення пробації полягає у тому, що вона має усунути устано- ви виконання покарань з центрально- го місця в кримінально-виконавчих (пенальних) системах, незважаючи на поширену нині практику. А її по- рівняно низькі витрати, можливості більш гнучкої та результативної реа- білітації засуджених, зниження рівня рецидивної злочинності можуть ста- ти наслідком зменшення та локаліза- ції впливу кримінальної субкульту- ри на засуджених і населення загалом [10, с. 143].

Щодо радянських та пострадян- ських авторів привертає свою увагу дослідження В. П. Шупілова за назвою «Умовний нагляд за засудженими в ос- новних капіталістичних країнах» [11]. У зазначеній монографії міститься ма- теріал про історію виникнення проба- ції у Великобританії і США, приділя-

ється увага законодавству про проба- цію у Франції, Бельгії, Швеції, аналізу- ються особливості організації сучас- ної пробації в зарубіжних державах. Заслуговує на увагу характеристика виховної, ресоціалізаційної діяльнос- ті інспекторів пробації щодо засу- джених. В. П. Шупілов навів відмін- ні риси пробації у порівнянні з тра- диційним умовним засудженням в ан- глоамериканському праві.

У радянській науці юридична при- рода пробації, її особливості розгля- далися також у роботах: К. Ф. Гуцен- ка, Б. С. Крилова, Г. С. Меркурова, Н. Н. Полянського, Ф. М. Решетнікова, О. В. Філімонова, А. М. Яковлева та ін.

У післярадянський період були спро- би аналізу правової та організацій- ної сутності пробації зокрема в дисер- таційних дослідженнях і монографіях: Н. Б. Хуторської, О. М. Шатанкової, В. О. Уткіна тощо.

Н. Б. Хуторська у своєму науково- му дослідженні здійснила аналіз су- часних міжнародних і національних тенденцій у галузі законодавчого ре- гулювання та практики виконання по- карань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації зокрема.

Вказаний автор визначає проба- цію як складний соціально-правовий інститут, який, з одного боку, є мі- рою покарання, яка полягає у пере- дачі особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, без застосуван- ня до неї тюремного ув'язнення під нагляд спеціальної служби на певний термін і на умовах, встановлених су- дом, порушення яких тягне призна- чення тюремного ув'язнення, а з іншо- го боку, системою виконання даного кримінального покарання, що вклю- чає комплекс сил і засобів, спрямова- них на досягнення мети ресоціалізації засуджених [12, с. 12].

О. М. Шатанкова здійснила комплексне вивчення інститутів умовного засудження та пробації в зарубіжних країнах, науковий аналіз сучасних міжнародних і національних тенденцій в області призначення і виконання зазначених заходів, аргументувала можливість введення пробації у російську систему покарань [13].

Ми підтримуємо позицію О. М. Шатанкової про те, що пробацію необхідно розглядати у різних аспектах: як процес виправлення засудженого; систему виконання цього кримінального покарання; форму соціально-правового контролю; захід попередження злочинності та засіб ресоціалізації засуджених.

Г. А. Земляной, вивчивши історію розвитку інституту умовного засудження та його юридичну природу, запропонував замінити умовне засудження таким покаранням, як пробація, що існує у деяких зарубіжних країнах, включивши в нього позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, обов'язкові та виправні роботи. Ці покарання, як стверджує Г. А. Земляной, можуть бути включені в обов'язки, покладені на засудженого при пробації [14].

У другому томі курсу кримінального права під редакцією Н. Ф. Кузнецової та І. М. Тяжкової вказано, що пробація – це умовне невиконання призначеного покарання або умовне непризначення покарання з поміщенням засудженого на певний строк під індивідуальний нагляд спеціальної посадової особи (агента, помічника, уповноваженого з пробації). Останній здійснює контроль за поведінкою піднаглядного, виконанням ним певних обов'язків і умов пробації, а також забезпечує проведення виправного курсу [15].

Казахський вчений М. Р. Гета зазначає, що в міжнародній практиці пробація історично склалася як різновид умовного засудження. Однак поряд з цим можливе розуміння пробації у широкому сенсі як форми соціально-правового контролю, що об'єднує заходи виховного впливу на злочинців, які перебувають на волі в умовах випробування. З пробацією пов'язаний інститут умовно-дострокового звільнення від покарання, який також ґрунтується на ідеї випробування правопорушників, звільнених не від покарання, а від його відбування [16, с. 8]. На підставі проведеного дослідження М. Р. Гета наголошує, що пробація посідає важливе місце в системі попередження злочинності.

Слід зазначити, що М. Р. Гета у своєму науковому дослідженні також відзначив економічний ефект від пробації, оскільки державні витрати, зумовлені її здійсненням, набагато нижче витрат на утримання виправних установ, їх адміністрації та обслуговуючого персоналу.

Після вивчення більшості робіт, які присвячені дослідженню пробації, ми дійшли висновку, що майже всі вони в результаті проведеної роботи наголошують на створенні пробації у розрізі кримінального права. Наше бачення пробації дещо відхиляється від даного вектора, оскільки передусім ми вбачаємо її створення у внесенні змін до кримінально-виконавчого законодавства, а також під пробацією розуміємо випробувальний режим, який дає змогу перевірити, чи зможе особа перебувати в суспільстві і не вчиняти нових правопорушень за умови непризначення їй покарання у вигляді позбавлення волі або умовно-дострокового звільнення від покарання.

Список використаної літератури

1. Наумов А. В. Обновление методологии науки уголовного права / А. В. Наумов // Советское государство и право. – 1991. – № 12. – С. 100.
2. Шапоренко О. І. Інститут пробації як альтернатива позбавленню волі / О. І. Шапоренко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2. – С. 111-114.
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
4. Кримінальний кодекс УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
5. Проект закону України «Про пробацію» / Вступ. ст. та аналіт. матеріали Д. В. Ягунова. – О. : Фенікс, 2009. – 68 с.
6. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні / За ред. О. В. Беци. – К., 2003.
7. Богатирьов І. Г. Пробація – як альтернатива позбавленню волі в Україні: наукове видання. – Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2010. – 76 с.
8. Дрьомін В. М. Застосування пробації як засіб декриміналізації суспільства / В. М. Дрьомін // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2005. – Вип. 25. – С. 372-377.
9. Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників. Метод. матеріали / За заг. ред. Н. М. Прокопенко. – Київ, 2007. – 64 с.
10. Колб О. Г. Пробація як один з напрямів протидії кримінальній субкультури [Текст] / О. Г. Колб // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 141-150.
11. Шупилов В. П. Надзор за условно осужденными в основных капиталистических странах. Институт пробации в уголовном праве Англии и США. – М., 1971. – 110 с.
12. Хуторская Н. Б. Институт пробации в США: уголовно-правовые, криминологические и организационно-управленческие аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1992. – 14 с.
13. Шатанкова Е. Н. Условное осуждение и пробація за рубежом (сравнительно-правовой анализ: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е. Н. Шатанкова. – М., 2008. – 20 с.
14. Земляной Г. Л. Реализация уголовной ответственности в форме условного осуждения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. Л. Земляной. – Санкт-Петербург, 2006. – 20 с.
15. Курс уголовного права. Том 2. Общая часть. Учение о наказании / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – М., 2002. – 464 с.
16. Гета М. Р. Пробація и ее перспективы в уголовном праве Республики Казахстан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : Томск, 2000. – 20 с.